

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 47
Sayfa/Page: 35-60
ISSN: 1302-6879

Sâmânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri *The Sâmânîs Viziers in the Collapse Period*

• **Abdullah DUMAN***

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Department of Medieval History,
Van / Turkey.
abduman@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9216-3100

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
18/02/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
9/03/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2020

Atrf: Duman, A. (2020). Sâmânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 35-60

Citation: Duman, A. (2020). The Sâmânîs Viziers in the Collapse Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 47, 35-60

Öz

Arapçada *taşımak*, *yüklenmek* anlamlarına gelen *vzr* kökünden türeyen vezîr, hükümdarın işlerini üzerine alan, idarî işlerde düşünce ve uygulamaları ile ona yardımcı olan kimsedir. Bu kurum, vezaret makamının taşıdığı anlam itibarıyla Hz. Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler dönemlerinde mevcuttu. Ancak bu dönemde görüşüne başvurulmuş kişilerin resmî statüleri yoktu. Toplumda önde gelen kişilerin görüşüne İslâm'ın istişareye verdiği önem çerçevesinde başvuruluyordu. İslâm dünyasında vezirlik makamı resmî olarak Abbasîler Devleti'nin kuruluşundan itibaren görülmeye başladı. Aslî hüviyetine ise devlet kurumlarının tam manasıyla oturduğu Mehdî (158-169/775-785) döneminde kavuştu. Abbâsîlerle resmîyet kazanan vezaret kurumu İslâm devletlerinin tamamında görülmektedir. Bu devletlerden birisi olan Sâmânîler Devleti'nde de vezirlik müessesine büyük bir önem verildi. II. Nasr b. Ahmed döneminde vezir Ceyhânî'nin yaptığı düzenlemede Vezaret Dîvânı'na bütün dîvânların üstünde bir yetki tanındı. Sâmânî vezirleri, devleti idare, atama, görevden alma, ordu başkomutanlığı, malî işleri düzenleme gibi önemli görevler icra ettiler. Çalışmamızda yıkılış dönemi emirleri Nuh b. Mansur (365-387/976-997), Mansur b. Nuh (387-389/997-999) ve Abdülmelik b. Nuh (389/999) dönemleri vezirlerinin siyasî hayatın akışı içinde oynadıkları roller ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Sâmânîler, Mâverâünnehir, Horasan, devlet idaresi, vezir.

Abstract

The term Vizier deriving from the root of *vzr*, which means *to carry* and *load* in Arabic, is the person who takes over the works of the ruler and helps him with his thoughts and practices in administrative affairs. This institution existed during the period of the Hz. Mohammad, The Four Caliphs Period and Umayyads in terms of the meaning of the vizier authority. However, the persons who were consulted during this period did not have official status. Opinions of the prominent people in the society were consulted within the framework of the importance that Islam gave to consultation. In the Islamic world, the vizier institution officially began to appear since the foundation of the Abbasid State. It gained its original identity during the Mahdi period when state institutions were fully seated. The vizier institution, which became official with the Abbasids, is seen in all Islamic states. Also in the State of Samanis, one of these states, great importance was attached to the institution of vizier. In the arrangement made by Ceyhani during the Nasr b. Ahmed period, the divan of vizier was given authority over all the divans. Samani viziers performed important duties such as administering, appointing, dismissing the state, army command, arranging financial affairs. In our study, in the flowing of the life the roles of the viziers of Noah b. Mansur, Mansur b. Noah and Abdumelik b. Noah, who are the emirs of the collapse period, were tried to be revealed.

Keywords: Sâmânîs, Transoxanian, Khorassan, state administration, vizier.

Giriş

Sâmânîlerin atası, ünlü İran kahramanı Behram Çubin'in torunlarından Sâmân Hudât olarak kabul edilmektedir. (Nerşahî, 1993: 90, 91; Hudûdü'l-Âlem, 2008: 56; Gerdîzî, 1953: 13; Bîrûnî, 1923: 39; Sem'ânî, 1988: III, 201; İbnü'l-Esîr, 1987: VI, 253; Hamdullah Müstevfî, 2018: 303; İbn Hallikân, 1397:V, 160) Esed b. Sâmân Hudât'ın dört oğlu vardı. Bunlar Harun Reşid (170-193/786-809) döneminde Horasan'da çıkan Râfi' b. Leys isyanında Abbasîler tarafında yer aldılar. Halife Me'mûn (198-218/813-833) zamanında yapmış oldukları hizmetlerin karşılığında doğu bölgelerinde idareci olarak görevlendirildiler. Bu atamalarla Sâmânîlerin Mâverâünnehir bölgesinde kuracakları devletin temelleri de atılmış oldu. Kardeşlerin en büyüğü olan Nuh, ömrünün sonuna kadar Semerkand'da idarecilik yaptı. Varisi olmadığı için yerine Fergana'da idarecilik yapan kardeşi Ahmed'in geçmesini vasiyet etti. Nuh b. Esed'in 227/841-842 yılında vefat etmesi ile Semerkand Ahmed b. Esed tarafından idare edilmeye başladı. Hanedanın kurucusu olduğu yorumları yapılan Ahmed, ölünceye kadar Semerkand'da ikâket etti. 250/864-865 yılında hayata gözlerini yumduğunda yerine oğlu Nasr geçti. Halife Mu'temid (256-279/870-892)'in 261/874-875 yılında göndermiş olduğu menşurla Mâverâünnehir bölgesinin idaresini de üstlenen Nasr b. Ahmed, müstakil bir hükümdar olarak kabul edilmektedir.

(Büchner, 1997: X, 140; Usta, 2009: XXXVI, 64; Duman, 2012: XI, 532)

Nasr b. Ahmed, eşrafın talepleri doğrultusunda kardeşi İsmail'i, 261/874-875'de Buhârâ'ya vali olarak gönderdi. Bir süre sonra vergi meselesi yüzünden iki kardeşin arası açıldı. 275/888-889'de Tevâvis'de yapılan savaşta Nasr mağlup olmasına rağmen İsmail, ağabeyine esir muamelesi yapmadığı gibi Semerkand'a geri göndererek ona olan bağlılığını sürdürdü. Bu vefa karşılığında Nasr, kendisinden sonra tahta kardeşinin geçmesini vasiyet etti. Tevâvis Savaşı'ndan sonra dört yıl daha hayatta kalan Nasr, 279/892-893'da hayata gözlerini yumdu. Halife Mu'tazid (279-289/892-902) da Mâverâünnehir bölgesinin meşru emiri olarak İsmail'i tanıdı. Böylece İsmail b. Ahmed, sorunsuz bir şekilde tahta çıktı. Başkent ise bundan sonra Buhârâ olurken Semerkand eski önemini yitirdi. (Büchner, 1997: X, 140-142; Usta, 2009: XXXVI, 64, 65; Duman, 2012: 533; Duman, 2012: 204-221)

Sâmânîlerin yükseliş dönemini, gerçek manada ilk hükümdar olarak kabul edilen İsmail b. Ahmed (279-295/892-907)'le başlatmak mümkündür. Ahmed b. İsmail'le yükselmeye devam eden devlet, II. Nasr b. Ahmed'le zirveye çıktı. Ondan sonra Nuh b. Mansur'a kadar üç hükümdar daha tahta çıktı. Nuh b. Mansur tahtta her ne kadar yirmi iki yıl gibi uzun bir süre kalmış olsa da onun dönemi, devlet adamları arasında nüfuz mücadelelerinin ve ihanetlerin zirveye çıktığı yıllar oldu. Bu sebeple Nuh b. Mansur dönemini sonun başlangıcı olarak değerlendirebiliriz. Mansur b. Nuh ve son Sâmânî hükümdarı Abdülmelik b. Nuh, üç yıl civarında tahtta kaldılar. Bu sürede Buhârâ, devlet otoritesinin temsil edildiği merkez olma vasfını tamamen yitirdi. Nitekim 10 Zilkâde 389/23 Ekim 999'da Karahanlı hükümdarı İlig Han tarafından bu devlete son verildi.

Sâmânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri

Mansur b. Nuh'un 11 Şevval 365/13 Haziran 976'de vefatı ile 13 yaşındaki oğlu Nuh'a biat edildi. (Utbî, 2004: 37; Gerdîzî, 1327: 36; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 502; XVII, Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Usta, 2007: 27; Duman, 2013: 341) Nuh b. Mansur, emirliğinin ilk yıllarında devleti babası döneminden beri vezirlik makamında bulunan Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'nin yardımı ile idare etmeye çalıştı. Emir Nuh, önceki emirler döneminde görev yapmış olan Ebü'l-Fazl Bel'amî, Ebû Ca'fer el-Utbî ve diğer vezirlerin gayretleri ile biriktirilmiş olan hazineyi dağıtmak ve güçlü komutanları çeşitli taltiflerle kendine bağlamak suretiyle otoritesini güçlendirmeye çalıştı. Dönemin güçlü komutanlarından Ebü'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b.

İmrân es-Sîmcûr Horasan ordu komutanı idi. O, bu göreve Horasan sipehsâları olarak görev yapan Alptegin'in Mansur b. Nuh'la anlaşamayıp has gulâmlarıyla Gazne'ye gitmesinden sonra atanmıştı. Bu göreve ikinci kez atanması Mansur b. Nuh döneminde olmuştu. Nuh b. Mansur, Ebü'l-Hasan Sîmcûr'a bir elçi göndererek lakap ve hil'at takdim ettiği gibi Kûhistan, Herat ve Nîsâbûr sipehsâlarlığı görevini tekrar onayladı. Ebü'l-Hasan Sîmcûr, Horasan'ın merkez şehri Nîsâbûr'da ikâmet etmeye ve bölgeyi idare etmeye devam etti. Emir Nuh, merkezdeki işlerini ise Fâik el-Hâssa ve Taş el-Hâcib'e emanet etti. Yine devlet adamlarından Ebü'l-Haret Muhammed b. Ahmed b. Ferîgûn kendine yakın tuttuğu devlet adamlarından birisi oldu. Vezir Ebû Abdullah el-Ceyhânî'nin çok geçmeden yaşlılığı dolayısıyla görevden affını talep etmesiyle bu makama Rebûlâhir 367/Kasım-Aralık 977'de Ebü'l-Hüseyn Abdullah b. el-Utbî'yi atadı. (Utbî, 2004: 37, 38; Al-Utbî, 1858: 44, 45; Duman, 2013: 341, 342; Gerdîzî, 1327: 37; Hamdullah Müstevfî, 307, 308; Mîrhând, 1959: IV, 51; Hândmîr, 1380: II, 363; Barthold, 1990: 268-271; Göksu, 2011:166-168)

Nuh b. Mansur küçük yaşta tahta çıkmasına rağmen ilk yıllarında devletin idaresini elinde tutmayı başardı. Ancak ilerleyen yıllarda devlet adamları arasında nüfuz mücadeleleri ortaya çıkmaya başladı. Bunların ilki Ebü'l-Hasan Sîmcûr ve vezirlik makamına yeni atanan Ebü'l-Hüseyn Abdullah b. Utbî arasında yaşandı. Emir Nuh, Horasan valiliği görevi verdiği Ebü'l-Hasan Sîmcûr'a, vezaret makamına atamayı düşündüğü Ebü'l-Hüseyn Abdullah b. Utbî ile ilgili düşüncesini sormuştu. Ebü'l-Hasan, cevabında, onun bu makamın bütün bilgilerine sahip olduğunu bildirmiş ancak yaşının küçük olması hasebiyle vezirliğe bu kadar genç birisinin getirilmesinin bir takım sıkıntılara sebep olabileceği konusuna dikkat çekmişti. Buna rağmen Emir Nuh, Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'yi vezirlik makamına atamıştı. Ebü'l-Hüseyn el-Utbî vezir olduğunda Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un, hakkında söylediklerini duydu ve ona karşı kin beslemeye başladı. Çok geçmeden de onun aleyhinde kötü propagandaya girişti. O, sürekli Ebü'l-Hasan hakkında ileri geri konuşuyor, onun acizliğini ve Horasan valiliği görevindeki yetersizliğini dile getiriyordu. Bu propagandalardan etkilenen Emir Nuh, 371/981-982'de Nîsâbûr'a bir elçi göndererek Ebü'l-Hasan'ın Horasan valiliği görevinden azledildiğini bildirdi. Görevinden alınan Ebü'l-Hasan'ın yerine ise Ebû Ca'fer el-Utbî'nin hizmetkârlarından Hüsâmüddeve Ebü'l-Abbâs Taş atandı. (Gerdîzî, 1327: 37, 38; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 397; Hamdullah Müstevfî, 308; Mîrhând, 1959: IV, 53; Hândmîr, 1380: II, 364; Barthold, 1990: 271; Usta, 2007: 233, 234; Göksu, 2011: 168)

Ebü'l-Hasan'ın görevden alınma şekli de Emir Nuh döneminde ortaya çıkacak olan fitne ve nüfuz mücadelelerine zemin hazırlayacak

bir şekilde gerçekleşti. Vezir Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin özel talimatı gereğince Nîsâbûr'a gönderilen elçi, Ebü'l-Hasan'a görevden alındığını kalabalık içinde ve yüksek sesle bildirdi. Bu usulsüz tebliği işittiğinde Ebü'l-Hasan deliye döndü. Tepkisini, *Horasan'ın valisi benim, sipehsâlârı da oğlum Ebû Ali'dir Vallahi onlara gündüz vakti yıldızları gösteririm* diyerek gösterdi ve hemen davul vurdurarak ordu hazırlığına başladı. Ebü'l-Hasan'ın tepkisi Buhârâ'da duyulduğunda isyanın sebebinin kendisinden bileneceğini düşünen Ebü'l-Hüseyn el-Utbî, yaptığından dolayı çok pişman oldu. Ebü'l-Hasan ise birkaç gün geçince verdiği kararın yanlışlığının farkına vararak itidalli hareket etmeye karar verdi. Ebû Nasr Ahmed b. Ali başkanlığında bir elçilik heyeti hazırlayarak Buhârâ'ya gönderdi ve özür diledi. Gelişmelerden çok korkmuş olan vezir Ebü'l-Hüseyn el-Utbî yaptığı fevri hareketin bu şekilde kapandığına çok sevindi. (Gerdîzî, 1327: 38)Ebü'l-Hasan b. Sîmcûr gönülsüz de olsa görevini bırakarak eskiden beri Sîmcûrî ailesinin iktası olan Kûhistan'a çekilirken, Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin babasının kölelerinden birisi olan Ebü'l-Abbas Taş, Nîsâbûr'a geldi ve Horasan valiliği görevine başladı. Ebü'l-Abbas Taş'ın devlet kademelerindeki yükselişi ve bu göreve atanması da Ebü'l-Hüseyn el-Utbî sayesinde gerçekleşti. Bu başarısı ile vezir, devletin sadık ve başarılı komutanlarından birisini isyanın eşliğine getirme pahasına Buhârâ'daki konumunu sağlamlaştırmış dahası devletin en gözde eyaleti olan Horasan'da da Ebü'l-Abbas Taş sayesinde söz sahibi olmuş görünüyordu. (Utbî, 2004: 48; Al-Utbî, 1858: 58; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 397; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308, 309; Mîrhând, 1959: IV, 53; Barthold, 1990: 271; Usta, 2007: 235; Göksu, 2011: 168) Hâlbuki bu siyaset, devletin yıkılması ile sonuçlanacak nüfuz mücadelelerinin şiddetlenmesi anlamına geliyordu.

Büveyhî emiri Azududdevle, 369/979-980'da Bağdad'dan göndermiş olduğu ordu ile kardeşi Fahruddevle'nin elinde bulunan Hemedan'ı işgal etmişti. Hemedan işgal edilince Fahruddevle buradan kaçarak Cürcan'a gitti ve Kâbus b. Veşmgîr'e sığındı. Fahruddevle'ye iltifatlarda bulunan Kâbus, onu himayesine aldığı gibi mülküne ortak etti. Azududdevle, Fahruddevle'nin elinde bulunan Hemedan, Rey ve bu iki şehir arasında bulunan toprakları alarak diğer kardeşi Müeyyidüddevele'ye verdi. (Utbî, 2004: 50, 51; Al-Utbî, 1858: 61, 62; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 387, 388) Daha sonra Kâbus'a bir mektup yazarak kardeşini kendine teslim etmesi halinde ona dilediği şehirleri vereceğini, bol miktarda mal ve hediye bağışlayacağını bildirdi. Fahruddevle'nin bu teklifi reddetmesi üzerine Azududdevle, kardeşi Müeyyidüddevele'yi bir ordu ile Cürcan üzerine gönderdi. Kâbus'un ordusu ile Müeyyidüddevele'nin

ordusu Cemâziyelevvel 371/Kasım-Aralık 981'de Esterâbâd yakınlarında karşılaştılar. Savaşı kaybeden Kâbus buradan kaçarak Nîsâbûr'a geldi ve Sâmânî valisi Ebü'l-Abbas Taş'a sığındı. Daha sonra buraya gelen Fahruddevle de ona katıldı. (Utbî, 2004: 51-53; Al-Utbî, 1858: 62-65; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 397; Mîrhând, 1959: IV, 53; Hândmîr, 1380: II, 364)

Vali Ebü'l-Abbas Taş, başkent Buhârâ'ya bir mektup yazarak Nuh b. Mansur'a durumu bildirdi. Emir Nuh cevabında, Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş'a onlara itibar göstererek yardım etmesini, her ikisini de ülkelerine iade etmesini emretti. Vezir Ebü'l-Hüseyin el-Utbî de Ebü'l-Abbas Taş'a gönderdiği mektupta aynı konulara dikkat çekti ve onlara yardım etmesini istedi. (Utbî, 2004: 53; Al-Utbî, 1858: 65; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 398; Mîrhând, 1959: IV, 53; Hândmîr, 1380: II, 364)

Ebü'l-Abbas Taş, bu emri aldığı anda Nîsâbûr'da hemen bir ordu toplayarak Cürcan üzerine yürüdü ve şehri muhasara altına aldı. Kâbus b. Veşmgîr ve Fahruddevle de kendine yardım için gönderilen Fâik'le beraberdi. Kuşatmadan hemen bir sonuç alınamadı. Muhasara günlerinde Müeyyidüddeve'nin askerlerinden bir grup her gün dışarı çıkarak bir müddet savaşıyorlar daha sonra da kaleye dönüyorlardı. Ancak kuşatma uzadıkça kaledekiler yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. İki ay geçip yiyecek sıkıntısı had safhaya ulaşınca Müeyyidüddeve'nin ordusu Ramazan 371/Şubat-Mart 982'de savaş için dışarı çıktı. Ebü'l-Abbas Taş ve askerleri onların her zaman yaptıkları gibi bir müddet savaştıktan sonra şehre döneceklerini düşünüyorlardı. Bu defa ise durum Horasan ordusunun tahmin ettiği gibi olmadı. Cürcan ordusu adeta canını dişine takarak savaşıyordu. Onlar direndikçe de Horasan askerleri geri liyordu. Bu arada Müeyyidüddeve, yazışmalar sonunda Ebü'l-Abbas Taş'ın yardımcılarında Fâik el-Hâssa ile anlaşmış onu kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Müeyyidüddeve şehirden çıkıp onun bulunduğu tarafa hücum edince Fâik el-Hâssa yenilmiş gibi yaparak geri çekildi. Merkezde yer alan Ebü'l-Abbas Taş ve Fahruddevle çarpışmaya sabırla devam ettilerse de akşama doğru çözülen ve kaçan taraf Horasan ordusu oldu. (Utbî, 2004: 53-57; Al-Utbî, 1858: 66-70; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 398; Mîrhând, 1959: IV, 53, 54; Hândmîr, 1380: II, 364; Barthold, 1990: 271)

Sâmânîlerin mağlup olan Horasan ordusu Nîsâbûr'a döndüğünde Ebü'l-Abbas Taş, Kâbus b. Veşmgîr ve Fahruddevle hemen Buhârâ'ya bir mektup yazarak durumu Nuh b. Mansur'a bildirdiler. Emir Nuh ve devlet erkânı bu habere şaşırımlarına rağmen Cürcan mağlubiyetini kabul etmediler. Onlara göre bu yenilginin intikamının hemen alınması,

Utbî'nin ifadesi ile *bu yurtığın üzerinden fazla zaman geçmeden yamanması gerekiyordu*. Bu amaçla hemen yeni bir ordu toplama ve Cürcan üzerine yürüme planını uygulamaya koydular. Kayıtlara göre ordu toplama ve sevk etme görevi vezir Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'ye verildi. Emir Nuh, başkomutanlık görevine getirdiği vezirine hil'at giydirerek devletin imkânlarını onun için seferber etti. Horasan bölgesinde görev yapan komutanlara sürekli mektuplar yazan el-Utbî, durumu anlattıktan sonra onları savaşa teşvik ederek Merv'de toplanmalarını emretti. (Utbî, 2004: 57-62; Al-Utbî, 1858: 69-71; Mîrhând, 1959: IV, 54; Hândmîr, 1380: II, 364; Barthold, 1990: 271; Usta, 2007: 241) İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre toplanan ordunun sayısı öncekinden çok fazla idi. (İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 398)

Merv'de toplanan muntazam ordu artık harekete geçmek için gün saymaktadır. Ancak Buhârâ'da Vezir Utbî'nin bir suikast sonucu öldürülmesi yapılan bütün hazırlığın sonuçsuz kalmasına ve toplanan Sâ mânî ordusunun dağılmasına sebep olur. Hadisenin arka planı yukarıda değinmeye çalıştığımız Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un Horasan valiliğinden azledilerek Hüsâmüddeve Ebü'l-Abbas Taş'ın atanması meselesine dayanmaktadır. Ebü'l-Hasan kendine reva görülen muameleyi unutmamıştır. O, intikam almak için fırsat kollamaktadır. Nitekim Cürcan yenilgisi süreci ona aradığı fırsatı vermiştir.

Ebü'l-Hasan Sîmcûr, dostu olan Fâik el-Hâssa'ya kendine yapılanları anlatmış ve veziri şikâyet etmişti. Fâik de veziri öldürme planları yapmaya başlamıştı. O, Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin öldürülmesi konusunda Mansur b. Nuh'un bazı gulâmları ile anlaştı. Bu gulâmlar da veziri öldürmek için fırsat kollamaya başladılar. Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin bu plandan haberi olmuş, durumu Emir Nuh'a bildirmişti. Emir Nuh da bir grup seçkin askeri onu korumaları için görevlendirmişti. Alınan tatbirlere rağmen Ebü'l-Hüseyn bir gece saraya giderken aniden bu grubun saldırısına uğradı. Bu fedailer onu öldüresiye dövdüler ve bir bahçeye attılar. Ertesi gün bahçe sahibi Ebü'l-Hüseyn'i gördü ve durumu Emir Nuh'a haber verdi. Emir Nuh onu hemen kaleye taşıttı ve tedavisi için özel doktorlar görevlendirdi. Ancak kurtarılamayan vezir, 372/982 yılında vefat etti. Vezir'in ölümü üzerine Horasan valisi olan Hüsâmüddeve Ebü'l-Abbas Taş, katilleri bulması ve devlet idaresinde yardımcı olması için Buhârâ'ya çağrıldı. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi vezirin vefatı Cürcan'a yapılacak seferin de iptal edilmesine sebep oldu. Bu arada Cürcan'dan kaçarak Sâ mânîlere sığınmış olan Fahruddeve ve Kâbûs b. Veşmgîr Nîsâbûr'da kaldılar. (Utbî, 2004: 62-65; Al-Utbî, 1858: 71-76; Gerdîzî, 1327: 39; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 398; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Mîrhând, 1959: IV,

54, 55; Hândmîr, 1380: II, 364, 365; Barthold, 1990: 271; Usta, 2007: 241, 242; Göksu, 2011: 168)

Ebü'l-Hüseyin el-Utbî'nin vefatı ile Buhârâ'da vezirlik makamına, edip ve meşhur bir kişi olmanın dışında hakkında bilgi bulunmayan Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Müzenî getirildi. Onun vezirlik makamına getirilmesinde bu günlerde Buhârâ'da devlet işleri ile meşgul olan Hüsâmüdevle Ebü'l-Abbas Taş'ın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Gerdîzî, onun vezirlik makamına getirilmesi ile işlerin düzelmeye başladığını belirtmektedir. (Utbî, 2004: 65; Al-Utbî, 1858: 76; Yâkût el-Hamevî, 1993: V, 2305; Mîrhând, 1959: IV, 55; Hândmîr, 1380: II, 365)

Emir Nuh'un kız kardeşinin oğlu Hüseyin b. Tâhir'in Sistan'dan ayrılıp Buhârâ'ya gitmesi ile 362/972'den itibaren bölgeye Halef b. Ahmed hâkim olmaya başlamıştı. 364/972'e gelindiğinde Sistan'ı tamamen ele geçiren Halef, Sâmânîlere göndermesi gereken vergiyi de kesti. Bölgenin tekrar Sâmânî hâkimiyetine girmesi için Nuh b. Mansur, Hüseyin b. Tâhir'i bir ordu ile Sistan'a gönderdi. Halef'in ordusu, Hüseyin'in ordusu tarafından 369/979'da Cüveyn'de mağlup edildi. Meydan muharebesinde mağlup olan Halef önce Zerenc'e daha sonra da Uk Kalesi'ne çekildi. Uk Kalesi, Sâmânî ordusu tarafından muhasara altına alınmasına rağmen zapt edilemedi. Kuşatmanın uzaması üzerine Emir Nuh buraya Kûhistan'a çekilmiş olan Ebü'l-Hasan Sîmcûr'u gönderdi. O, Sistan'a geldiğinde Halef, Uk Kalesi'nden Tâk Kalesi'ne gitti ve burada ikâmet etmeye başladı. Ebü'l-Hasan, bölgede uzun süre kalma niyetinde değildi. Bu sebeple o, Halef'e gizlice haber göndererek anlaşma teklif etti. Bu anlaşmaya göre Tâk Kalesi ve verimli araziler Halef b. Ahmed'e bırakıldı. Nitekim o, anlaşma uygulamaya konulduktan sonra Tâk Kalesi'nde ikâmet etmeye başlamıştı. Zerenc ve çevresi ise Hüseyin b. Tâhir'e verildi. Hutbenin Nuh b. Mansur adına okutulmaya başlamasıyla Sistan tekrar Sâmânîlere bağlanmış oldu. Ebü'l-Hasan Sîmcûr bölgede biraz daha kalıp idareyi düzenledikten sonra 372/983'de bölgeden ayrılarak Horasan'a döndü. (Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Mîrhând, 1959: IV, 55; Hândmîr, 1380: II, 365; Usta, 2007: 242-245)

Ebü'l-Hasan'ın Sistan'dan dönme konusunda acele etmesinin sebebi kaybettiği Horasan valiliğini tekrar elde edebilme ümidi idi. Yeni vezir Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Müzenî ise onun, herhangi bir izin almadan Horasan'a dönme sebebini anlamıştı. Bu sebeple ona bir elçi göndererek Kûhistan'a dönmesini, maiyetindeki askerleri de Sistan'da Halef b. Ahmed için görevlendirilen oğlu Ebû Ali Sîmcûr'un emrine vermesini bildirdi. Vezir, ayrıca ona, eğer sözünde

durursa daha birçok yerin idaresinin kendisine verileceği konusunda tahhütte bulundu. Ebü'l-Hasan bu emre itiraz etmedi ve kendisine emredilen şeyi yaparak Kûhistan'a döndü. (Utbî, 2004: 65, 66; Al-Utbî, 1858: 77; Gerdîzî, 1327: 39 Mîrhând, 1959: IV, 55; Usta, 2007: 248, 249)

Ebü'l-Hasan'ın Sistan'dan ayrılıp Horasan'a dönmelerinden sonra Halef, tekrar Hüseyin b. Tâhir'in üzerine yürüdü ve bölgede hâkimiyet kurdu. Bu gelişme üzerine yeni vezir Ebü'l-Hüseyin Muhammed el-Müzenî, Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un oğlu Ebû Ali'yi Halef'in üzerine gönderdi. Ona bölgeye gitmeden önce Buşenc ikta olarak verilmişti. Ebû Ali Sîmcûr, Halef'in ordusunu mağlup etmeyi ve bölgeyi Sâmânîlere bağlamayı başardı. Bu başarısı sebebiyle sefer dönüşünde ödül olarak Badğîs de iktasına katıldı (372/983). Ancak bölge uzun süre Sâmânîlerin hâkimiyetinde kalmadı. Ebû Ali'nin, Sistan'ı tekrar itaat altına alıp dönüşünün üzerinden çok geçmeden Hüseyin b. Tâhir vefat etti. Bu sebeple bölge tekrar Halef b. Ahmed'e bağlandı. (Gerdîzî, 1327: 39; Hamdullah Müstevfî, 2018: 38, 39; Usta, 2007: 45, 46)

Ebû Ali Sîmcûr, Horasan'a döndüğünde Ebü'l-Abbas Taş'tan Nîsâbûr valiliğini istemişti. Ebü'l-Abbas Taş da onun bu teklifini kabul etmiş ve onu Nîsâbûr valiliğine atamıştı. Ebû Ali çok geçmeden Fâik'le de anlaşta ve Buhârâ'ya karşı bir ittifak oluşturdu. Bu anlaşmadan sonra Horasan gelirlerini de kendi adlarına toplamaya başlayan ve güçlenen iki komutan Merv'e doğru harekete geçtiler. Buhârâ durumdan haberdar olduğunda Ebü'l-Abbas Taş da bir ordu toplayarak gerekli hazırlıkları yaptı ve Âmülüşşat'a gelerek burada karargâh kurdu. Ebû Ali ve Fâik'in ordusu da buraya geldiğinde iki tarafta savaş beklentisi hâkimdi. Ancak görüşmeler sonucunda anlaşma yapıldı. Varılan anlaşmaya göre Nîsâbûr Ebü'l-Abbas Taş'a, Belh Fâik'e, Herat da Ebû Ali'ye verildi. Komutanlar 372/983-984'deki bu paylaşımından sonra kendi bölgelerine gitmek üzere Âmülüşşat'tan ayrıldılar. (Utbî, 2004: 65-67; Al-Utbî, 1858: 76/79; Gerdîzî, 1327: 39, 40; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 407, 408; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308, 309; Mîrhând, 1959: IV, 54, 55; Hândmîr, 1380: II, 365; Barthold, 1990: 271; Usta, 2007: 247-250)

Ebü'l-Abbas Taş, zikri geçen meseleyi halletmek için Buhârâ'dan ayrılmadan önce vezir Ebü'l-Hüseyin el-Müzenî azledilmiş, yerine ise Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî atanmıştı. Nitekim el-Müzenî çok geçmeden hastalanarak öldü. El-Müzenî'nin görevden alınma sebebi Ebû Ali ve Fâik'e yakın olduğunun düşünülmesi idi. Bu arada Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî de Ebü'l-Abbas Taş'a yakınlığı ile bilinmekte idi. Ebü'l-Abbas Taş, başkentten ayrılmadan kendi adamlarından birisinin vezirlik makamına geçmesini

sağlamıştı. Ancak o, Merv’de iken Emir Nuh tarafından Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî’nin vezirlik görevinden alındığını yerine ise Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr’in atandığını öğrendi. (Utbî, 2004: 67, 68; Al-Utbî, 1858: 79, 80; Gerdîzî, 1327: 39, 40; İbnü’l-Esîr, 1987: VI, 410; Mîrhând, 1959: IV, 55; Hândmîr, 1380: II, 365; Barthold, 1990: 271, 272; Usta, 2007: 249-251)

Abdullah b. Uzeyr, önceki vezir Ebü’l-Hüseyin el-Utbî ve Ebü’l-Abbas Taş’a muhalif birisi idi. Yine o, Utbî ailesine olan hasımlığı ile tanınıyordu. Bu sebeple ilk icraatı bu ailenin dostu olan Ebü’l-Abbas Taş’ın nüfuzunu kırmaya çalışmak oldu. Bu amaçla da onu kötülemeye ve Emir Nuh’u ona karşı kışkırtmaya başladı. Çok geçmeden bu konuşmalar tesirini gösterdi ve Emir Nuh, 376/986’da Ebü’l-Abbas Taş’ı Horasan valiliğinden alarak yerine Ebü’l-Hasan Sîmcûr’u atadı. Ebü’l-Abbas Taş ve Horasan ordu komutanlarının bu uygulamadan rahatsızlıklarını dile getiren mektuplar göndermeleri ise başkentte yansıma bulmadı. Buhârâ’dan gönderilen fermanda görev değişikliği belirtiliyor Nesâ ve Ebîverd’in Ebü’l-Abbas Taş’a ikta olarak verildiği bildiriliyordu. O, Nîsâbûr’dan ayrılarak Nesâ’ya yöneldi. Ancak Serahs’da durdu ve ordu komutanlarını toplayarak Buhârâ’dan gelen fermanı onlarla paylaştı. Onlara istediklerini yapmakta özgür olduklarını bildirdi. Komutanlar ise ondan ayrılmayacaklarını dile getirdiler. (Utbî, 2004: 68-76; Al-Utbî, 1858: 80-86; Gerdîzî, 1327: 40; Mîrhând, 1959: IV, 55, 56; Hândmîr, 1380: II, 365; Usta, 2007: 251, 252). Ebü’l-Hasan Sîmcûrî daha önce Ebü’l-Hüseyin el-Utbî’nin kendine olan kini yüzünden elinden alınmış olan makamı tekrar elde etmiş görünüyordu. Fakat bu sefer de vezir Abdullah b. Uzeyr’in yanlış uygulamalarının yanında Emir Nuh’un basiretsizliği devlete sadık bir komutanı daha muhalif hale getirmişti.

Serahs’da ordusunun desteğini alan Ebü’l-Abbas Taş çok geçmeden yeni arayışlara girdi. Merv’e geçtiği günlerde, Şaban 373/Ocak-Şubat 983-984’de Müeyyedüdevle’nin vefat etmesi ile Nîsâbûr’dan davet edilerek Cürcan’da emirlik koltuğuna oturtulmuş olan Fahruddevle’den yardım istedi. Fahruddevle zor günlerinde kendine yardım etmiş olan Ebü’l-Abbas Taş’ın yardım talebini memnuniyetle kabul etti ve iyi techiz edilmiş bir birliği onun hizmetine gönderdi. Cürcan’dan yola çıkan kuvvet, Ebü’l-Abbas Taş’a Nîsâbûr yakınlarında katıldı. Bu arada gelişmelerden haberdar olan Ebü’l-Hasan Sîmcûr ve Fâik de bir ordu hazırlamışlardı. İki ordunun birkaç gün süren savaşı sonunda mağlup olan Ebü’l-Hasan Sîmcûr, şehri terk ederek Kûhistan’a çekildi (377/987). (Utbî, 2004: 70-73; Al-Utbî, 1858: 84/89; Gerdîzî, 1327: 40; İbnü’l-Esîr, 1987: VII, 409, 410; Mîrhând, 1959: IV, 56; Hândmîr, 1380: II, 365; Usta, 2007: 252-254)

Ebü'l-Abbas Taş, kuvvet yolu ile Nîsâbûr'a hâkim olduktan sonra Emir Nuh'a bir mektup gönderdi ve itaatini bildirerek bağışlanma diledi. Mektubunda devlete bağlı olduğunu ifade ettikten sonra yaşanan hadiselerin sebebinin vezir Abdullah b. Uzeyr olduğuna dikkat çekti. Bu sebeple de vezirin azledilmesi gerektiğinin altını çizdi. Bu mektup Buhârâ'ya ulaştığında devlet erkânı Ebü'l-Abbas Taş'ın haklılığı konusundaki kanaatlerini bildirdiler. Dahası annesi de aynı görüşte olmasına rağmen bu özür ve itaat bildiren mektup, Abdullah b. Uzeyr'in Ebü'l-Abbas hakkındaki dedikoduları sebebiyle Emir Nuh tarafından dikkate alınmadı. (Utbi, 2004: 74; Al-Utbi, 1858: 90-93; Gerdîzî, 1327: 40; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 410; Mîrhând, 1959: IV, 56; Usta, 2007: 253, 254)

Kûhistan'a çekilmiş olan Ebü'l-Hasan'ın ise Nîsâbûr'dan vazgeçme gibi bir niyeti yoktu. O, Nîsâbûr'u tekrar elde edebilmek için Kirman Büveyhî emiri Ebü'l-Fevâris b. Azududdevle'den yardım istedi. Ebü'l-Fevâris de onun emrine Araplardan oluşan 2.000 kişilik bir birlik gönderdi. Ebü'l-Hasan Sîmcûr'a, oğlu Ebû Ali'nin yanı sıra Fâik el-Hâssa da katılınca yanında güçlü bir ordu toplandı. Ebü'l-Hasan, bu ordu ile Nîsâbûr üzerine yürüdü. 377/987-988'de yapılan savaşı bu sefer kazanan Ebü'l-Hasan oldu. O, aldığı galibiyetten sonra Nîsâbûr'da kalırken Ebü'l-Abbas Taş Cürcan'a kaçarak dostu Fahruddevle'ye sığındı. Fahruddevle, Ebü'l-Abbas Taş'ı kabul ettiği gibi kendisi Rey'e çekilerek Cürcan, Dihistan, Âbaskûn ve Esterâbâd'ı onun emrine verdi. Ebü'l-Abbas, bir taraftan Cürcan'da Fahruddevle'nin yardımcıları ile toparlanmaya çalışırken bir taraftan da Horasan'da kaybettiği makamı tekrar elde etme planları yapıyordu. Bu arada onun Cürcan'a kaçması Sâ mânî idarecilerinin tamamen rahatladıkları anlamına gelmiyordu. Özellikle vezir Abdullah b. Uzeyr, durumdan hiç memnun değildi. O, Nîsâbûr'a gönderdiği mektuplarla Ebül-Hasan b. Sîmcûr'u sürekli kışkırtıyor, Cürcan'a saldırarak Ebü'l-Abbas Taş'ı ortadan kaldırması için baskı yapıyordu. Ancak Ebü'l-Hasan yaşlı olmasının da getirdiği sorumlulukla hareket ediyor, Ebü'l-Abbas Taş komutasındaki Sâ mânî ordusunun yaşamış olduğu hezimet gibi bir hezimet yaşamaktan korktuğu için itidalli davranıyordu. Çok geçmeden yeni gelişmeler bu problemin kendiliğinden ortadan kalkmasını sağladı. Emir Nuh, Cemâziyelâhir 377/Eylül-Ekim 987'de Abdullah b. Uzeyr'i vezirlikten azlederek Harizm'e sürgün etti. Yerine ise Ebû Ali Muhammed b. İsa ed-Damğânî'yi atadı. Bir süre sonra onu da azleden Emir Nuh, bu makama Ebû Nasr b. Ebû Zeyd'i getirdi. Ebû Nasr zeki, kararlı ve tedbir sahibi bir vezir olarak tasvir edilmesine rağmen bir süre sonra o da azledildi ve vezirlik makamına tekrar Ebû Ali Muhammed b. İsa ed-Damğânî atandı. Diğer taraftan Ebü'l-Hasan Sîmcûr 378/988-989'de Nîsâbûr'da Hurramek'de,

aynı yıl içinde veba salgınına yakalanan Ebü'l-Abbas Taş da Cürcan'da vefat etti. Nîsâbûr'da Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un yerine ise oğlu Ebû Ali atandı. Bu arada Ebû Ali, Cürcan'dan gelerek kendisine katılan Ebü'l-Abbas Taş'ın adamlarıyla daha da güçlendi. (Utbî, 2004: 75-88; Al-Utbî, 1858: 93-112; Gerdîzî, 1327: 40; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 410; Hamdullah Müstevfî, 308, 309; Mîrhând, 1959: IV, 57-59; Hândmîr, 1380: II, 365, 366; Barthold, 1990: 272; Usta, 2007: 254-259; Göksu, 2011: 168, 169)

Ebû Ali Sîmcûr'un Nîsâbûr'da babasının yerine geçmesi ile Horasan'da oluşan birlikten Emir Nuh rahatsızdı. O, Herat'ı Fâik'e vererek komutanların aralarını açmayı denedi. Komutanlar ise kendi aralarında konuşup anlaştılar. Herat'ın Fâik'in, Nîsâbur'un ise Ebû Ali'nin olmasını karara bağladılar. Bir süre sonra Emir Nuh Buhârâ'dan gönderdiği hil'at ve menşuru Ebû Ali'ye değil de Herat'ta ikâmet eden Fâik'e gönderdi. Emir Nuh'un desteğini sağladığını düşünen Fâik, Nîsâbûr üzerine yürümek üzere harekete geçti. Durumu haber alan Ebû Ali ise 378/988-989'de Bûşenc ve Herat arasında yakaladığı Fâik'in ordusunu mağlup etti. Fâik bu mağlubiyetten sonra Merverrûz'a çekildi. Emir Nuh ise Horasan valiliğine Ebû Ali'yi atamak zorunda kaldı. Bir süre sonra Emir Nuh, ondan Horasan gelirlerinden hazineye düşen payı istedi. Ebû Ali ise çeşitli bahanelerle bu payı göndermedi. Ebû Ali, bu davranışın karşılıksız kalmayacağını da bildiği için başkente karşı yeni bir müttefik arayışına girdi. Onun için bu günlerde en ideal müttefik ise Karahanlı hükümdarı Buğra Han Harun (öl. 382/992) olabilirdi. O, Karahanlı merkezine gönderdiği elçilerle Buğra Han Harun'u Buhârâ'yı istila etmesi ve Sâmânî Devleti'ne son vermesi için teşvik etti. Görüşmeler sonunda aralarında yaptıkları anlaşmaya göre Sâmânî Devleti ortadan kaldırılacak, Mâverâünnehir Buğra Han'ın, Horasan ise Ebû Ali Sîmcûr'un olacaktı. (Utbî, 2004: 87-94; Al-Utbî, 1858: 111-117; Gerdîzî, 1327: 41; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 462; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 59, 60; Hândmîr, 1380: II, 366; Usta, 2007: 259-267; Hunkan, 2011:114)

Ebû Ali ile yaptığı savaştan sonra bir süre Merverrûz'da kalan Fâik el-Hâssa, izinsiz bir şekilde Buhârâ'ya doğru yürüyüşe geçti. Ancak Emir Nuh'un, Beytüzün Hâcib ve İnac/İnanc Hâcib komutasında gönderdiği orduya mağlup oldu ve Belh üzerinden Tirmiz'e geçti. Ebû Ali gibi Tirmiz'den Kaşgar'a gönderdiği mektuplarla Buğra Han'ı Sâmânî topraklarını ele geçirmesi için teşvik etti. Burada üzerine gönderilen Sâmânî kuvvetlerini mağlup ettikten sonra gittiği Merv'de Buğra Han'ı kıskırtmaya devam etti. Sâmânîlerin iki önemli komutanından aynı konuda teşvikler alan Buğra Han, harekete geçerek Sâmânî topraklarını istilaya başladı. Semerkand'a kadar ilerleyen Buğra Han,

Buhârâ'dan yola çıkarılan İnac/İnancHâcib komutasındaki Sâ mânî orodunu mağlup etti. Bu zaferden sonra Buğra Han'ın önünde başkente giden yolda engel kalmamıştı. Böyle bir durumda Emir Nuh, Ebû Ali Sîmcûr'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ebû Ali yardım taleplerine olumlu cevap vermeyince Fâik'i başkente davet etti ve emrine verdiği bir ordu ile Buğra Han üzerine gönderdi. Fâik bu ordu ile Semerkand'a ulaştı. Bununla birlikte onun Buğra Han'la savaşmak gibi bir niyeti yoktu. Harceng'de önceden anlaşığı Buğra Han karşısında mağlup olarak Buhârâ'ya geri döndü. Aldığı galibiyetten sonra Semerkand'dan harekete geçen Buğra Han, Buhârâ karşısında karargâh kurduğunda onu Fâik karşıladı ve itaat arz etti. Başkenti terk eden Emir Nuh, Ceyhun'u geçerek Âmülüşşat'a kaçarken Buğra Han, Rebülevvel 382/Mayıs 992'de Buhârâ'yı ele geçirdi. (Utbi, 2004: 94-98; Al-Utbi, 1858: 118-124; Gerdîzî, 1327: 41; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 462, 463; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 59-61; Hândmîr, 1380: II, 366, 367; Barthold, 1990: 278, 279; Usta, 2007: 267-273; Hunkan, 2011: 114-120)

Buğra Han, Buhârâ'ya yerleştikten sonra zaman geçirmeden iktidarını sağlamlaştırmak için çalışmalara başladı. Onun hizmetinde çalışan Fâik bir süre sonra izin alarak Belh'e gitti ve bu şehri ele geçirdi. Bu arada Buhârâ'dan kaçan Sâ mânîlerin saray görevlileri, devlet adamları, komutanları ve askerleri Âmülüşşat'a kaçan Emir Nuh'la buluşmuşlardı. Şartlar tamamen aleyhinde olmasına rağmen Sâ mânî hükümdarı, burada devlet erkânını etrafında toplamaya ve yeni bir merkez oluşturarak dağılmayı önlemeye çalışıyordu. O, vezirlik görevine daha önce Abdülmelik b. Nuh (954-961) ve Mansur b. Nuh (961-976) dönemlerinde bu görevde hizmet eden aynı zamanda Taberî'nin eserini Farsça'ya kazandırması ile meşhur olan Ebû Ali el-Bel'amî'yi getirdi. Ancak el-Bel'amî bu şartlarda beklenen başarıyı ortaya koyamadı. Bunun üzerine daha önce Harizm bölgesine sürgün edilmiş olan Abdullah b. Uzeyr'i çağırdı ve bir kez daha vezir olarak atadı. Bu arada Ebû Ali Sîmcûr'a sürekli yardım çağırısı yapıyor ancak olumlu bir cevap alamıyordu. Belki de o, Buğra Han'la iş birliği yapmanın hesaplarını yapıyordu. Sâ mânîlerin başkentine yerleşen Buğra Han ise duruma hâkim olmuş görünüyordu. Ancak güç her şeyi halletmiyordu. Bu gerçeği Buğra Han, Buhârâ'da hastalanıp işler tersine dönmeye başladığında idrak etmiş oldu. Hastalanan Karahanlı hükümdarı Kaşgar'a dönmek için yola çıktı. Semerkand yoluyla başkentine dönerken Cemaziyelâhir 382/Ağustos 992'de Koçkarbaşı'nda vefat etti. Onun vefatı ile Buhârâ'da bırakmış olduğu adamları halk tarafından katledilirken Emir Nuh, 15 Cemâziyelâhir 382/18 Ağustos 992'de başkentine geri döndü. (Utbi, 2004: 99-102; Al-Utbi, 1858: 123-129; Gerdîzî, 1327: 41, 42;

Beyhakî, 2019: 183, 184; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 462, 463; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 60-61; Hândmîr, 1380: II, 366, 367; Barthold, 1990: 277, 279; Usta, 2007: 267-273; Yazıcı, 1992: V, 390; Huncan, 2011: 119-120; Göksu, 2011: 169)

Buğra Han'ın vefatı ve Emir Nuh'un Buhârâ'ya dönmesi Ebû Ali ve Fâik'i büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Onlar içine düştükleri durumdan çıkış çareleri ararlarken Belh'den Buhârâ üzerine yürüyerek başkenti ele geçirmeyi deneyen Fâik, Emir Nuh'un gönderdiği ordu karşısında mağlup olarak kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra da Merv'de bulunan Ebû Ali'nin yanına giderek güç birliği etme seçeneğini uygulamaya koydu. Bu günlerde Sâmânî emiri ile aralarını nasıl düzleteceği konusunda gelgitler yaşayan Ebû Ali, Fâik'in yanına gelmesine çok sevinmişti. Değişen şartlar iki rakip komutanı birbirlerine muhtaç hale getirmiş ancak Horasan'da hatırı sayılır bir güç haline gelmelerine sebep olmuştu. Kader birliği yapan komutanlar 383/993'de Buhârâ üzerine yürüme kararı aldılar ve hazırlık yapmak üzere Merv'den Nîsâbûr'a geçtiler. Bu arada Fahruddevle'den de yardım istediler. Veziri Sâhib b. Abbâd'ın da devreye girmesi ile Fahruddevle onların yardımına büyük bir ordu gönderdi. (Utbi, 2004: 103,104; Al-Utbi, 1858: 132-134; Beyhakî, 2019: 309, 310; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 466; Mîrhând, 1959: IV, 61,62; Hândmîr, 1380: II, 366, 367; Barthold, 1990: 280; Usta, 2007: 279, 280; Huncan, 2011: 120, 121)

Ebû Ali ve Fâik'in birleşmeleri Emir Nuh'u korkutmuştu. Böyle bir durumda o, bir diğer komutanı olan Sebüktegin'den yardım istemeye karar verdi. Ebû Nasr el-Fârisî'yi ona elçi olarak gönderdi ve durumdan haberdar ederek yardımına gelmesini talep etti. Horasan'da bu hadiseler yaşanırken Sebüktegin Hindistan'da cihatla meşgul idi. Buna rağmen Emir Nuh'un yardım talebine olumlu cevap verdi. Anlaştıkları gibi Emir Nuh onunla buluşmak üzere Kişş'e giderek karargâh kurdu. Sebüktegin de Gazne'den harekete geçerek burada onunla buluştu. Emir Nuh ve Sebüktegin ne yapmaları gerektiği konusunda bir takım kararlar aldılar ve başkentlerine döndüler. Gerekli hazırlıkları tamamlayan Sebüktegin, oğlu Mahmud ile yola çıktı ve Horasan'da Emir Nuh'la birleşti. Ebû Ali ve Fâik üzerine yürüyen birleşik ordu, 384/994'de Herat yakınlarında büyük bir zafer kazandı. Bu yenilgiyi müteakiben Ebû Ali ve Fâik önce Nîsâbûr'a gittiler. Ancak birleşik ordunun üzerlerine gelmesi ile Cürcan'a kaçarak Fahruddevle'ye sığınmak zorunda kaldılar. (Utbi, 2004: 104-113; Al-Utbi, 1858: 129-148; Gerdîzî, 1327: 42, 43; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 466, 467; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Mîrhând, 1959: IV, 62-64; Hândmîr, 1380: II, 366, 367; Merçil, 2003: XXXVII, 362; Merçil, 1989: 9, 10; Usta, 2007, 274-282)

Emir Nuh ve Sebüktegin'in Herat'da kazandığı zaferin ardından Horasan bölgesi muhaliflerden temizlendi. Emir Nuh, Horasan valiliği ve ordu komutanlığına Seyfüddevle unvanı vermiş olduğu Mahmud'u atadı. Sebüktegin'i ise Nâsıruddevle unvanı ile ödüllendirdi. Bölgede asayişin sağlanmasından sonra Mahmud Nisâbûr'da kalırken, Sebüktegin Herat'a, kendisi de Buhârâ'ya döndü. (Utbî, 2004: 113-115; Al-Utbî, 1858: 146-150; Gerdîzî, 1327: 43; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 467; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Mîrhând, 1959: IV, 64; Hândmîr, 1380: II, 367; Merçil, 2009: XXXVI, 263; Merçil, 1989: 10; Usta, 2007: 281)

Ebû Ali ve Fâik, Cürcan'da bir süre dinlenip toparlandıktan sonra gerekli hazırlıkları tamamladılar ve 385/995'de Nisâbûr üzerine yürüdüler. Kendilerini Nisâbûr dışında karşılayan Mahmud'u mağlup ederek şehri ele geçirdiler. Savaşta fazla direnmeyen Mahmud, Herat'a babasının yanına çekilmeyi tercih etti. Nisâbûr'u ele geçirdikten sonra Emir Nuh ve Sebüktegin'e mektuplar gönderen Ebû Ali Sîmcûr özür diledi. Sebüktegin'in onun öne sürdüğü mazeretleri dinlemeye ve özrünü kabul etmeye niyeti yoktu. Sebüktegin'in ordusu ile Ebû Ali ve Fâik'in ordusunun ikinci karşılaşma yerleri Tus yakınlarında bulunan Enderih oldu. 19 Cemâziyelâhir 385/21 Temmuz 995'de başlayan ve iki gün süren savaşta çok sayıda asker öldü. İkinci gün Ebû Ali'nin savaş meydanındaki gayretleri ordusunun mağlup olmasını engelleyemedi. Ebû Ali ve Fâik, Tus mağlubiyetinden sonra Kelât Kalesi'ne çekildiler. Burada biraz dinlendikten ve kaçan askerlerin kendilerine katılmalarından sonra Ebîverd'e geçtiler. Buradan önce Serahs'a ardından Merv'e gittiler. Sebüktegin, komutanların haberlerini aldığı anda oğlu Mahmud'u Nisâbûr'a gönderirken kendisi onların peşlerine düştü. Sebüktegin'in üzerlerine geldiğini öğrenen Ebû Ali ve Fâik Merv'den Âmülüşat'a kaçtılar. Buradan Emir Nuh'a elçi göndererek kendisine bağlanmak istediklerini bildirdiler. (Utbî, 2004: 113-125; Al-Utbî, 1858: 152-166; Gerdîzî, 1327: 43, 44; Beyhakî, 2019: 189, 190; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 470; Mîrhând, 1959: IV, 65-67; Hândmîr, 1380: II, 367; Merçil, 2009: XXXVI, 263; Merçil, 1989: 10; Usta, 2007: 282-295)

Emir Nuh, kendisine karşı oluşturulan gücün parçalanması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple huzuruna geldiklerinde Fâik'in elçisini tutuklatırken Ebû Ali'nin elçisine iyi davrandı ve ona efendisinin Fâik'den ayrılarak Cürcaniye'ye gitmesini emretti. Fâik, onun kendinden ayrılmaması konusunda çok ısrar etti. Ancak Ebû Ali, ondan ayrılarak Cürcaniye'ye doğru yola çıktı. Hezâresp denen yere ulaştığında Ramazan 385/Ekim 995'de Harizmşah Ebû Abdullah'ın adamları tarafından yakalanarak başkent Kâs'ta hapse atıldı. Ebû Ali'nin dostu olan Cürcaniye valisi Me'mun b. Muhammed ise onun hapse atılmasına çok

öfkelenmişti. Bu sebeple Kâs üzerine yürüdü ve şehri zorla ele geçirdi. Hapisten kurtardığı Ebû Ali'yi Cürcaniye'ye götürdü. Bu arada Ebû Abdullah'ı da öldürdü. Bir süre sonra Emir Nuh, Me'mun'dan Ebû Ali'nin Buhârâ'ya gönderilmesini istedi. Buhârâ'ya geldiğinde Ebû Ali, vezir Abdullah b. Uzeyr ve Beytüzün gibi devlet adamları tarafından karşılandı. (Utbî, 2004: 125-132; Al-Utbî, 1858: 166-178; Gerdzî, 1327: 44-45; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 470-471; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Mîrhând, 1959: IV, 67, 68; Hândmîr, 1380: II, 367, 368; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 1989: 10; Barthold, 1990: 282; Usta, 2007: 249-298). Abdullah b. Uzeyr'in Sîmcûrî ailesine olan yakınlığını ortaya koyan hadiselerden bahsetmiştik. O, 376/986'da ilk kez vezirlik makamına atandığında Horasan valisi olarak görev yapan Ebû'l-Abbâs Taş'ın görevden alınarak yerine Ebû'l-Hasan Sîmcûr'un atanması konusunda aktif rol oynamıştı. Kaynaklarda, onun, Ebû Ali'yi karşılayanların arasında olma sebebi açıkça kaydedilmemektedir. Ebû Ali'yi sıcak bir şekilde karşılayanların devlet erkânı olduğu düşünüldüğünde onun başkentte hâlâ sevenlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple vezir Abdullah b. Uzeyr'e, Buhârâ'ya geldiğinde herhangi bir şüpheye kapılmadan Ebû Ali'yi Emir Nuh'un huzuruna çıkarması mı emredilmişti? Yani bizzat Emir Nuh tarafından mı görevlendirilmişti? Yoksa onu karşılamasında bu aileye karşı olan muhabbetinin hâlâ bir etkisi var mıydı? Abdullah b. Uzeyr, Ebû Ali'nin bağışlanması ve devlet hizmetinde yer alması durumunda iyi bir destek kazanacağını düşünmüş olabilir miydi? Bu soruların cevabını kesin bilmiyoruz. Ancak 387/997 yılı hadiselerini aktarırken Utbî'nin kısa kaydı bu konuda bize bir ipucu verebilir. O, *Sebüktegin'in Ebû Ali'nin vezir Abdullah b. Uzeyr tarafından korunduğunu bildiğini* belirtmektedir. (Utbî, 2004: 137) Bu ifade son yorumumuzun daha mantıklı olduğunu söylememize imkân verir görünmektedir. Bu arada 386/996'da Emir Nuh'un huzuruna çıktığında yakın adamları ve kardeşleri ile birlikte tutuklanarak hapse atıldığına bakılırsa artık Ebû Ali'nin sona yaklaşmış da ortadadır.

Ebû Ali'nin kendisini yalnız bırakmasından sonra Fâik el-Hâssa, Âmülüşşat'dan ayrıldı ve Batı Karahanlı hükümdarı İlig Han'a sığındı. İlig Han onu çok iyi karşılayarak hizmetine aldı. Fâik bir süre sonra Karahanlı hükümdarını Buhârâ'yı alması için kışkırtmaya başladı. Zaten Sâmânîleri yıkmayı ve Mâverâünnehr'i ele geçirmeyi düşünen İlig Han, 386/996'da ordusu ile Semerkand sınırlarına geldi. İlig Han'ın Semerkand'a geldiğini öğrendiğinde korkuya kapılan Emir Nuh ise Sebüktegin'den yardım istedi. Bu günlerde Sebüktegin Belh'de, Horasan valisi olan oğlu Mahmud Nîsâbûr'da ikâmet ediyordu. Herat ise kardeşi Buğracık'ın idaresinde idi. Emir Nuh'un yardım teklifine olumlu cevap

veren Sebüktegin, Kişş ve Nesef arasındaki Niyâzî Köyü'ne gelerek kargâh kurdu. Burada kendine Horasan'ın çeşitli bölgelerinin yanında Cüzcan, Huttal ve Çağâniyân'dan yardımcı kuvvetler katıldı. Sebüktegin'in çağrısına icabet edenlerden birisi de Nîsâbûr valisi olan oğlu Mahmud idi. (Utbî, 2004: 132, 133; Al-Utbî, 1858: 179, 180; Mîrhând, 1959: IV, 69; Hândmîr, 1380: II, 368; Merçil, 1989: 10, 11; Usta: 2007, 299-301; Huncan, 2011: 122, 123) İlig Han, Sebüktegin'le savaşa girmek istemiyordu. Bu sebeple ona bir elçi göndererek aralarında savaş yapmanın gereksiz olduğunu anlattıktan sonra Sâ mânîler Devleti'ni ortadan kaldırıp topraklarını paylaşmayı teklif etti. Sâ mânîlere bağlılığını dile getiren Sebüktegin ise bu devleti koruma konusunda kararlı olduğunu bildirdi. (Utbî, 2004: 133, 134; Al-Utbî, 1858: 179-182; Merçil, 1989: 11; Usta, 2007: 301; Barthold, 1990: 282; Huncan, 2011: 123)

İlig Han, Sebüktegin'in verdiği cevap üzerine hemen savaş hazırlıklarına başladı ve topladığı büyük bir ordu ile harekete geçti. Sebüktegin de Emir Nuh'a haber göndererek kendisi ile birleşmesi konusunda hızlı hareket etmesini istedi. Haber kendine ulaştığında Emir Nuh, nasıl bir strateji ortaya konulması gerektiği konusunu veziri Abdullah b. Uzeyr'e sordu. Vezire göre Sebüktegin'in ordusu her yönü ile emirlik ordusundan daha güçlü ve ihtişamlı idi. Böyle muhteşem bir ordu Emir Nuh'un itibarını sarsabilirdi. Bu sebeple Emir Nuh'a, Buhârâ'da kalmasını orduyu ise komutanları ile göndermesini tavsiye etti. Emir vezirini haklı buldu ve tavsiyelerini uygulamaya koydu. Sâ mânî Devleti'nin yaşadığı iç ve dış badireler düşünüldüğünde Emir Nuh'u ve veziri anlamak mümkün görünmediği gibi böyle bir basiretsizliği yorumlamaya bile gerek olmadığı açıktır. Nitekim ortaya koydukları tavrı Sebüktegin de anlayışla karşılamamıştır. O, bu taktiğin Sâ mânî emirine, veziri tarafından verildiğini de biliyordu. Böyle nazik bir dönemde gereken titizliği göstermeyen Emir Nuh ve vezirinin ikaz edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla kendisi ile sefere katılan kardeşi Buğracık ve oğlu Mahmud'u yaklaşık 20.000 askerle Buhârâ'ya gönderdi. Bu arada vezaret işlerini yürütmesi için Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed Ebû Zeyd'i de onların yanına kattı. (Utbî, 2004: 135, 136; Al-Utbî, 1858: 184, 185; Merçil, 1989: 11; Barthold, 1990: 282; Usta, 2007: 301- 303; Huncan, 2011: 123,124)

Emir Nuh ve veziri Abdullah b. Uzeyr, Buğracık ve Mahmud'un Buhârâ'ya yöneldiğini duyduklarında büyük bir korkuya kapıldılar. Utbî'nin ifadesine göre vezir korkudan girecek delik arıyordu. Onlar başkente ulaştıklarında Emir Nuh, hemen Abdullah b. Uzeyr'i vezirlik makamından alarak Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed Ebû Zeyd'i atadı. Sebüktegin, Abdullah b. Uzeyr'in Sâ mânî başkentinde tutuklu bulunan

Ebû Ali'yi koruma konusunda çok çaba sarf ettiğini de biliyordu. Muhtemelen Abdullah b. Uzeyr'in araya girmesi ile Ebû Ali'nin affedileceğinden de korkuyordu. Onun affı, Buhârâ'da yeni karışıklıkların ortaya çıkması anlamına gelebilirdi. Bu sebeple onun kendine gönderilmesini de emretti. Emir Nuh bu talebi de yerine getirdi ve Ebû Ali, komutanı İlmenkû ve diğer adamlarını Sebüktegin'e gönderdi. Sebüktegin, Ebû Ali ve yakınlarının Gerdîz Kalesi'nde hapsedilmelerini emretti. Nitekim Ebû Ali Sîmcûrî ve yakınları bu kalede vefat ettiler. Gerdîzî onun vefat tarihini 387/997-998 olarak kaydetmektedir. (Utbî, 2004: 136-138; Al-Utbî, 1858: 185, 186; Gerdîzî, 1327: 45; Beyhakî, 2019: 192; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471; Mîrhând, 1959: IV, 68, 69; Hândmîr, 1380: II, 368; Merçil, 1989: 11; Barthold, 1990: 238; Usta, 2007: 303, 304)

Sâmânîler ülkesinde bu hadiseler yaşanırken İlig Han da ordusu ile Mâverâünnehir sınırlarına ulaşmıştı. O daha sonra Sebüktegin'e bir elçi daha gönderdi ve savaşa gerek olmadığını belirterek anlaşma teklifini tekrarladı. Emir Nuh'un Buhârâ'dan hareket etmemesi ve üzerine aldığı vazifeler konusunda işi ağırdan alması sebebiyle Sebüktegin bu barış görüşmesini kabul etmek zorunda kaldı. Emir Nuh adına yapılan görüşmeler sonunda iki devlet arasında Katvan Sahrası sınır kabul edildi. Tarafların sınırların ötesine doğru tecavüzde bulunmamaları karara bağlandı. Bu arada İlig Han'ın ricası üzerine Semerkand valiliğine Emir Nuh tarafından Fâik atandı. Bu anlaşma iki devletin fukahâ ve ileri gelenlerinin şahitliğinde yazılı hale getirildikten sonra Sebüktegin ve İlig Han kendilerine ait bölgelere çekildiler. (Utbî, 2004: 138; Al-Utbî, 1858: 187; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471; Mîrhând, 1959: IV, 69; Hândmîr, 1380: II, 368; Barthold, 1990: 238, 283; Usta, 2007: 302, 303; Huncan, 2011: 124) Sebüktegin, İlig Han'la uğraşırken Horasan'da Ebû Ali'nin kardeşi Ebü'l-Kâsım Sîmcûr problemler çıkardı. O, ağabeyi Ebû Ali isyanı sürecinde tarafsız kalmış, Sebüktegin'in hizmetinde çalışmayı tercih etmişti. Sebüktegin'in tavassutu ile de Emir Nuh onu Kûhistan'a vali tayin etmişti. İlig Han'a karşı Sebüktegin'in yardım talebine de olumlu cevap vermeyen Ebü'l-Kasım bölgesinde kalmıştı. Bu davranışının Sebüktegin tarafından karşılıksız bırakılmayacağını da bildiği için savunmasız kalan Horasan'da karışıklıklar çıkardı. Kendisine katılan Ebû Nasr b. Mahmûd el-Hâcib'le Nîsâbûr üzerine yürüyerek şehri işgal etti. Sebüktegin ise İlig Han meselesini bir anlaşma ile neticelendirdikten sonra onun üzerine oğlu Mahmud ve kardeşi Buğracık'ı gönderdi. Ebü'l-Kâsım'ın Gazneli ordusu ile başa çıkması mümkün değildi. Bu sebeple Ebû Nasr b. Mahmûd el-Hâcib'le birlikte Nîsâbûr'dan ayrılarak Cürcan'a kaçtı ve Fahruddevle'ye sığındı. Ebü'l-Kasım'ı çok iyi karşılayan Fahruddevle, Cürcan, Damgan ve Kumis gelirlerini ona

bağışladı. (Utbî, 2004: 140-142; Al-Utbî, 1858: 189-191; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471; Merçil, 1989: 11; Usta, 2007: 305, 306)

Sebüktegin'in emri ile Sâ mânî sarayında Abdullah b. Uzeyr'in yerine vezir olarak atanan Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed Ebû Zeyd görevine başlamış ve idareyi eline almıştı. Vezir, özellikle malî konulardaki sıkıntıları tespit ederek vergi konusunu düzene sokmaya çalışıyor, sert tedbirler almaktan, gerektiğinde kan akıtmaktan çekinmiyordu. Onun bu kadar pervasız hareket etmesinde sırtını Emir Nuh'dan çok Sebüktegin'e dayadığını söylemek mümkündür. Ancak bu sert tedbirler ve icraatlar çok geçmeden çevresinde bir gayr-i memnunlar grubunun oluşmasına sebep oldu. Nihayet görevinin beşinci ayında bazı gulâmlar tarafından bir suikast sonucu katledildi. Vezirin katledilmesinden Emir Nuh büyük bir korkuya kapıldı. O, bu suikast konusunda Sebüktegin'in kendinden şüphelenmesinden korkuyordu. Bu sebeple sarayından çıkarak vezirin cenaze namazını kıldı. Suikastçıların yakalanarak cezalandırılmasını emretti. Belh'e de Mü'nis el-Hâdim'i göndererek Sebüktegin'e yeni vezir konusundaki emirlerini sordu. Sebüktegin, vezirlik makamına Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Berğâşî'nin geçmesi konusunda görüş bildirdi. Bu tavsiye üzerine Nuh b. Mansur, 14 Recep 387/23 Temmuz 997'de Ebû'l-Muzaffer Muhammed el-Berğâşî'yi vezirlik makamına getirerek hil'at giydirdi. (Utbî, 2004: 136-143; Al-Utbî, 1858: 185, 188; Barthold, 1990: 282, 283; Usta, 2007: 306, 307)

Sâ mânî ülkesinde 387/997 yılında siyasette söz sahibi olan Ebû Ali Sîmcûr, Me'mun b. Muhammed ve Emir Nuh b. Mansur gibi önemli şahsiyetler vefat ettiler. Aynı yıl içinde vefat edenlerden birisi de Sebüktegin oldu. O, ikâmet ettiği Belh'de hastalandı ve havası iyi gelir düşüncesi ile Gazne'ye gitmek üzere yola çıktı. Ancak başkente ulaşmadan Şaban 387/Ağustos-Eylül 997'de Belh yakınlarında Madrumûy Köyü'nde vefat etti. Cenazesi Gazne'ye taşındı ve burada defnedildi. 387/997, Büveyhîlerden Fahruddevle'nin vefat yılı olarak da kayıtlara geçti. (Utbî, 2004: 144-147; Al-Utbî, 1858: 194-201; Gerdîzî, 1327: 45; Cüzcânî, 1881: I, 75; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 488; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 2009: XXXVI, 263)

Nuh b. Mansur'un vefatı ile Sâ mânî tahtına oğlu II. Mansur b. Nuh geçti. (Utbî, 2004: 148; Al-Utbî, 1858: 202; Gerdîzî, 1327: 45; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 487; Mîrhând, 1959: IV69, 70; Hândmîr, 1380: II, 368) Tahta çıktığında çok genç olan Mansur b. Nuh, adamlarına ve komutanlara dağıttığı mallarla gönüllerini kazanmaya gayret etti. Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Berğâşî'yi vezirlik makamında bırakırken devlet işlerine Fâik'i, ordu komutanlığına da Beytüzün'ü atadı. (Utbî, 2004: 148-151; Al-Utbî, 1858: 204; Gerdîzî, 1327: 45; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 487; Mîrhând, 1959: IV, 69, 70; Hândmîr,

1380: II, 368; Usta, 2007: 308) Bu günlerde eski vezir Abdullah b. Uzeyr, Sâmânîlerin aleyhine döndü. Onun Sâmânîlerin aleyhine dönme sebebinin yukarıda geçtiği gibi vezirlik makamından azledilmiş ve Sebüktegin'e gönderilmiş olması muhtemeldir. İbn Uzeyr'in bir süre sonra da serbest bırakılarak Mâverâünnehir bölgesine dönmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. O, Ebâ Mansur Muhammed b. el-Hüseyin el-İsbîcâbî ile de anlaşarak Horasan bölgesini ele geçirebilmek için Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'dan yardım talep etti. Sâmânî ülkesindeki gelişmeleri yakından takip eden İlig Han, ordusuyla Mâverâünnehir bölgesine gelmişti. Abdullah b. Uzeyr ve el-İsbîcâbî Semerkand'a giderek onu ziyaret ettiler. Ancak Karahanlı hükümdarı ikisini de tutuklattı ve hapse attırdı. (Utbî, 2004: 151; Al-Utbî, 1858: 204, 205; Gerdîzî, 1327: 45; Mîrhând, 1959: IV, 70; Barthold, 1990: 284; Usta, 2007: 311) Nuh b. Mansur döneminde sergilenen zayıf idare etkisini Mansur b. Nuh döneminde de göstermiş, Sâmânîlerin devlet adamları nüfuz mücadelesinde düşmanla işbirliği yarışına girmişlerdi.

İlig Han Semerkand'da bulunduğu günlerde Fâik'i yanına davet etti. Fâik huzuruna geldiğinde onu merasimle karşılayan İlig Han, bahsettiği hediye ve ikramlarla onun makamını yükseltti. Yine emrine 3.000 kişilik bir ordu katarak Buhârâ'ya gönderdi. Emir Mansur onun bir ordu ile Buhârâ'ya geldiği haberini aldığı anda korkuya kapıldı ve şehri terk ederek Ceyhun Nehri'ni geçti. Fâik, kötü bir niyetinin olmadığını, Mansur'un emrine girmek için geldiğini söyleyince ileri gelenler ona mektup yazarak durumu anlattılar. Fâik'in de bu konuda teminat verip yeminler etmesiyle geri dönerek tekrar tahtına oturdu. Geri döndüğünde Fâik devlet işlerini üstlenip başkentte kalırken Horasan sipehsârlığına atanan Beytüzün de Nîsâbûr'a gitti. (Utbî, 2004:151, 152; Al-Utbî, 1858: 205, 206; Gerdîzî, 1327: 45; İbnü'l-Esir, 1987: VII, 487; Mîrhând, 1959: IV, 70; Hândmîr, 1380: II, 368; Usta, 2007: 312)

Bu günlerde Sâmânîlerin vezirlik makamında Ebü'l-Muzaffer el-Berğâşî görev yapıyordu. Ancak o görevden alındı ve Cüzcan'a gönderildi.¹ Yerine ehil bir kimse bulununcaya kadar idare etmesi için Ebü'l-

¹ Beyhakî, Ebü'l-Muzaffer el-Berğâşî'nin Cüzcan'a gitme sebebini farklı anlatmaktadır. Buna göre Sâmânîlerin sonlarının yaklaştığını anlamış olan Ebü'l-Muzaffer el-Berğâşî, vezirlik görevinden kurtulma ve biriktirdiği servetini kurtarma peşine düşmüştür. O, kışın her tarafın buz tuttuğu bir günde kastî olarak atını koşturur ve yere düşmüş gibi yapar. Adamları onu evine götürüp birkaç gün beklerler ancak o, ayağı kırılmış gibi rol yapmaya devam eder. Emir Mansur ziyaretine geldiğinde daha önceden 5.000 dinar rüşvet verdiği bir tabibe de ayağının kırılmış olduğunu söyler. Emir Mansur ne zaman onun halini sorsa tabip durumunun kötü olduğunu söyler. Nihayet Emir onun durumundan ümidini keser ve yerine vezir olarak birini atamaya karar verir. Nihayet o, sarayda görev yapan bir genci kendisine vezir yapma kararı alır. Ebü'l-Muzaffer el-Berğâşî de bu günlerde Guzgânân'da bir yer alır ve servetini oraya

Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî atandı. Faziletli bir kişiliğe sahip olan Ebü'l-Kasım Abbas el-Bermekî vezirlik makamına getirildiğinde dağıtılması gereken ihsan ve bağışlar konusunda cimri davrandı. Bu konuda ısrarını sürdürürnce çok geçmeden düşmanları arttı. Nitekim bir gün sarayda birkaç köle tarafından kafası ve bütün azaları kırılmak suretiyle katledildi. (Utbî, 2004: 162; Al-Utbî, 1858: 223; Gerdîzî, 1327: 46)

Sebüktegin vefatından önce tahtı küçük oğlu İsmail'e vasiyet etmiş, o da babasının cenaze merasimi sona erdiğinde Gazne'ye giderek biat almış ve devletin başına geçmişti. Bu duruma itiraz eden büyük oğlu Mahmud ise kardeşine tahtın kendi hakkı olduğunu bildirerek hakına riayet etmesini istemişti. İsmail bu isteğe olumsuz cevap verince de mesele kılıçla hallolmuş, Gazne önlerinde Şaban 387/Ağustos-Eylül 997'de yapılan savaşı kazanan Mahmud, devletin başına geçmişti. (Utbî, 2004: 153-163; Al-Utbî, 1858: 208-224; Gerdîzî, 1327: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 488, 499; Mîrhând, 1959: IV, 70; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Dames, 1987: IV, 744; Merçil, 1996: XIII, 481)

Mahmud, Gazne'de birliği sağlayıp gerekli önlemleri aldıktan sonra tekrar Horasan'a döndüğünde Horasan bölgesinin Beytüzün'e verildiğini gördü. Belh'den Emir Mansur'a bir mektup yazarak kendisine itaat arz ettiğini, Sâ mânîlerin koruyuculuğu konusunda babasının yerine geçtiğini bu sebeple Horasan bölgesi üzerindeki haklarının iade edilmesini istedi. Mansur ise Tirmiz, Belh ve bunların gerisinde kalan Büst ve Herat'a bağlı yerlerin Gaznelilere ait olduğunu Horasan'ın ise Beytüzün'e verildiğini bildirerek özür diledi. Mahmud, başkente, Ebü'l-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Hamûlî ile Horasan'daki haklarını talep eden ikinci bir mektup gönderdi. Mansur bu mektuba da cevap vermediği gibi Mahmud'un elçi olarak göndermiş olduğu Ebü'l-Hüseyn el-Hamûlî'ye vezirlik teklif etti. Ebü'l-Hüseyn el-Hamûlî kendisine takdim edilen makamın çekiciliğine kanıp elçilik görevini unuttu ve Sâ mânîlerin vezirlik makamına oturmayı tercih etti. Bunun üzerine Nîsâbûr üzerine yürüyen Mahmud, burada bulunan Beytüzün'ün de korkarak kaçması üzerine şehri ele geçirdi. Sâ mânîler için Horasan bölgesi hayatî bir öneme sahipti. Bu sebeple Mansur ve Fâik bir ordu toplayarak Nîsâbûr üzerine yürüdüler. Sâ mânî ordusu ile savaşmak istemeyen Mahmud ise olayların seyrine göre hareket etmek için Merverrûz'a çekildi ve Zagol Köprüsü yakınlarında karargâh kurdu. (Utbî, 2004:

gönderir. Bir süre sonra Emir Mansur'dan izin alarak bu şehre taşınır. Bir süre burada ikâmet ettikten sonra da Nîsâbûr'a geçer. Kendisini 400/1009-1010 yılında gördüğünü belirten Beyhakî'nin ifadesine göre Ebü'l-Muzaffer el-Berğâşî, Nîsâbûr'un kenarında Muhammed Âbâd'da satın almış olduğu bağda ömrünün sonuna kadar rahat bir hayat sürmüştür. Beyhakî, 326-328.

162-165; Al-Utbî, 1858: 225-230; Gerdîzî, 1327: 47; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 494, 495; Mîrhând, 1959: IV, 70, 71; Hândmîr, 1380: II, 368, 369; Merçil, 2003: XXVII, 362; Usta, 2007: 318, 319)

Beytüzün, Emir Mansur ve Fâik'e Serahs'da katıldı. Ancak Emir Mansur'dan beklediği ilgiyi göremediği gibi onun Mahmud'a daha fazla meylettini fark etmişti. Fâik'in Emir Mansur hakkındaki düşünceleri de farklı değildi. İki komutan, Nuh b. Mansur'un, Ebû Ali'yi Sebüktegin'e teslim ettiği gibi oğlu Mansur'un da Mahmud'la anlaşarak kendilerini ona teslim etmelerinden korkuyorlardı. Bu sebeple emiri indirmeye ve kardeşlerinden birisini tahta çıkarmaya karar verdiler. Beytüzün, bir gün yemek ikramında bulunmak ve Mahmud'la ilgili bazı meseleleri konuşmak üzere Emir Mansur'u Serahs yakınlarındaki çadırına davet etti. Mansur çadıra girdiğinde olağanüstü bir şeylerin olduğunu fark ettiğinde artık çok geçti. Komutanlar Emir'i tutukladılar ve gözlerine mil çekerek tahttan indirdiler (12 Safer 389/2 Şubat 999). Daha sonra Merv'e geçen Fâik ve Beytüzün, burada yanlarına gelen kardeşi Abdülmelik b. Nuh'u emir ilan ettiler. (Utbî, 2004: 166, 167; Al-Utbî, 1858: 230, 231; Gerdîzî, 1327: 46; Beyhakî, 2019: 608; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3; Mîrhând, 1959: IV, 71; Fasîh Hâfî, 1384: II, 559, 560; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 1989: 15; Barthold, 1990: 285; Usta, 2007: 319, 320; Duman, 2013: 342)

Hândmîr'den gelen bir rivayete göre Emir Mansur'un Ebü'l Muzafer b. İsa isminde bir vezirinin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kaynaklarda bu vezirin herhangi bir icraatına yer verilmemektedir. (Hândmîr, 1380: II, 369) Beyhakî ise Beytüzün ve Fâik'in Abdülmelik'i başa geçirdiklerinde hükümet işlerinin idaresine Sedîd-i Leys'i getirdiklerini belirtmektedir. Bu ifadeden yeni vezirin Sedîd-i Leys olduğu anlaşılmaktadır. Sedîd-i Leys, vezaret makamına atandığında hükümet işlerini düzenlemeye gayret etmiş ancak başarılı olamamıştır. (Beyhakî, 2019: 609) Devletin başındaki gailelere bir de Emir'in öldürülmesi eklenince yeni atanmış bir vezirin bu kadar yükün altından kalkabilmesi de mümkün değildi. İki komutanın ortaya koydukları zulüm, ordu ve halk tarafından kabul görmediği gibi Mahmud'un da Mansur'un intikamını almak üzere harekete geçmesine sebep olmuştu.

Abdülmelik b. Nuh'un Beytüzün ve Fâik'le destekli ordusuna sonradan Merv'de Ebü'l-Kasım da katıldı. Ziyâîlerden Dârâ b. Kâbus'un ordusu da Sâmânî ordusunun yanında yer almıştı. Sâmânî ordusu ile Mahmud'un ordusu Cemâziyelevvel 389/Nisan-Mayıs 999'da Merv'de karşı karşıya geldiler. Yapılan görüşmelerde önce barış sağlanmış, Horasan valiliğinin Beytüzün'e, Belh ve Herat'ın da Mahmud'a verilmesi karara bağlanmıştı. Savaş yapılmadığı için Mahmud fakirlere

sadaka bile dağıtmıştı. Fakat Dârâ b. Kâbûs'un askerlerinin, başlarında Nasr b. Sebüktegin bulunan Gaznelilerin artçı birliklerine saldırımları Mahmud'un savaş kararı almasına sebep oldu. İki ordu savaşmak üzere tekrar saf tuttuklarında Mahmud, iki kardeşi Nasr ve İsmail'le birlikte merkezde yer aldı. Merkezde yer alanlardan birisi de amcaları Buğracık idi. Gün boyunca süren savaş, Sâmânî ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlandı. Savaştan sonra Abdülmelik ve Fâik Buhârâ'ya, Beytüzün Nîsâbûr'a, Ebü'l-Kasım b. Simcûr ise Kûhistan'a kaçtı. Mahmud hasımlarının bir daha toparlanmamaları için gerekli önlemleri almak gayesi ile Tus'a hareket etti. Mahmud'dan korkan Beytüzün, Nîsâbûr'dan Cürcan'a giderek Büveyhîlere sığındı. Nitekim o, daha sonra geri dönerek Nîsâbûr'u ele geçirdi. Fakat Mahmud'un üzerine geldiğini görünce Buhârâ'ya kaçtı. Mahmud'un Tus'da Aslan Câzib'i vekil bırakarak Herat üzerine yürüyüp bu şehri de ele geçirmesinden sonra Horasan'ın tamamı Gaznelilerin hâkimiyetine geçmiş oldu. Mahmud, bu bölgede Halife Kâdirbillâh adına da hutbe okuttu ve bağımsız bir hükümdar haline geldi. Mahmud, Horasan orduları komutanlığına kardeşi Nasr'ı tayin ettikten sonra babasının Horasan'da merkez olarak kullanmış olduğu Belh'e döndü. (Utbî, 2004: 168-175; Al-Utbî, 1858: 233-240; Gerdîzî, 1327: 47; Beyhakî, 2019: 609, 610; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3, 4; Hamdullah Müstevfî, 2018: 314; Mîrhând, 1959: IV, 72; Fasîh Hâfî, 1384: II, 559, 560; Merçil, 1989: 15, 16; Barthold, 1990: 38; Usta, 2007: 320-325)

Horasan'ın Gaznelilere geçmesi ile Sâmânîlerin elinde sadece Mâverâünnehir bölgesi kalmıştı. Emir Abdülmelik, Fâik ve Beytüzün'ün de yardımı ile Horasan'ı geri almak için büyük bir hazırlık yaptı. Sefere çıkma zamanı geldiğinde Şaban 389/Temmuz-Ağustos 999'da Fâik aniden vefat etti. Onun bu beklenmedik ölümü Abdülmelik ve Beytüzün'ün cesaretini kırmıştı. Sâmânîlerin Horasan'ı geri alma girişimleri böylece başlamadan bitmiş oldu. Bu arada hadiseleri dikkatle izleyen İlig Han, başkent Özkent'ten harekete geçti ve Buhârâ sınırlarına kadar geldi. İlig Han, Buhârâ'ya doğru hareketi esnasında Abdülmelik'e art niyetli olmadığı, yardıma geldiği izlenimi vermişti. Sabahın erken saatlerinde huzuruna çıkan Beytüzün, Yinaltegin el-Fâikî ve diğer komutanları tutuklatan İlig Han, Buhârâ'ya girdi. Sarayı terk ederek saklanan fakat daha sonra yakalanan Abdülmelik b. Nuh ve diğer hanedan üyelerini de tutuklattı. Daha sonra onları Özkent'e naklederek hapsedti. Böylece 10 Zilkâde 389/23 Ekim 999'da Sâmânîler Devleti tarih sahnesinden çekilmiş oldu. (Utbî, 2004: 179; Al-Utbî, 1858: 245-247; Gerdîzî, 1327: 47; Beyhakî, 2019: 610; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 5; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Mîrhând, 1959: IV, 73; Kafesoğlu, 1977:

VII, 174; Merçil, 1989: 15, 16; Barthold, 1990: 286; Usta, 2007: 325-327; Göksu, 2011: 171)

Sonuç

Sâmânîlerin yıkılış dönemi hükümdarları olan Nuh b. Mansur döneminde on, Mansur b. Nuh döneminde dört, Abdülmelik b. Nuh döneminde ise bir vezir görev yaptı. Nuh b. Mansur döneminde Abdullah b. Uzeyr iki kez göreve getirildi. Muhammed el-Berğâsî ise hem Nuh'un hem de Mansur'un vezirliğini üstlendi. Zikri geçen emirlerin toplam süreleri yirmi dört yıl civarındadır. Yirmi dört yılda, on dört vezirin görev yapması devlet aklına sahip insan sıkıntısını dolayısıyla sona gelindiğini oraya koymaktadır.

Nuh b. Mansur dönemi vezirlerinden övgü ile bahseden müellifler de bulunmaktadır. Bu vezirler arasında hükümdara vekâlet yapma, atama, görevden alma, malî işleri düzenleme veya ordu başkomutanlığı görevleri icra edenler olmuştur. Ancak bunların icraatları yeterli devlet adamlığı vasfına sahip olmadıklarını göstermektedir. Vezirlerdeki vasıfsızlık, Sâmânî emirlerinin basiretsizliği ile birleştiğinde devletin idarî kadrolarda çektiği sıkıntı ve yıkılış sebebi ortaya çıkmaktadır.

Sâmânî vezirlerinin şahsî çıkar veya kinleri devlet çıkarlarının önünde siyaset yapmalarına sebep olmuştur. Bu uygulamalar özellikle devletin sütunları olan komutanları birbirlerine düşürmüş, aralarında nüfuz mücadeleleri başlatmış dahası komşu devletlerle iş birliğine girmelerine ve kendi devletlerine sırt dönmelerine sebep olmuştur. Sâmânîlere küsen sadece Buhârâ merkezli devlet adamları değildir. Sebüktegin'den itibaren devletin koruyuculuğunu Gazneliler üstlenmiştir. Fakat Nuh b. Mansur ve vezirinin Karahanlı hükümdarı İlig Han'a karşı yanlarında yer alan Sebüktegin'i desteklememeleri, Mansur b. Nuh döneminde Gazneli Mahmud'un Horasan üzerindeki haklarının teslim edilmemesi ve Mahmud'un elçisinin başkente vezir olarak kabul edilmesi gibi sebepler Sâmânîleri böyle bir destekten mahrum etmiştir.

Mansur dönemi vezirlerinin Sâmânîlerin yıkılışını önleyememelerinin bir diğer sebebi Buhârâ'nın artık başkent olma vasfını kaybetmesi ve idarenin tamamen komutanların eline geçmesidir. Mevcut problemlere Mansur'un gözlerinin kör edilmesi hadisesinin eklenmesi ise sadece devletin sona doğru gidişini hızlandırmıştır. Devletin yıkılışını komutanlar ve tahta çıkardıkları Abdülmelik b. Nuh tersine çeviremediği gibi panik içinde atamış olduğu vezirin gayretleri de engelleyememiştir.

Kaynakça

- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Yıldız, H. D. (Haz.). Ankara: TTK Yay.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. Lügal, N. (Terc.). Kırlangıç, H. (Haz.). Ankara: TTK Yay.
- Bîrûnî, Ebû Reyhâh Muhammed b. Ahmed. (1923). *Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye*. Leibzig: Sachau, C. E. (Tah.).
- Büchner, V. F. (1997). Sâ mânîler. *İslâm Ansiklopedisi*, X. Eskişehir: MEB Yay. 140-143.
- Dames, M. L. (1987). Gazneliler. *İslâm Ansiklopedisi*, IV. İstanbul: MEB Yay. 740-748
- Duman, A. (2012). Sâ mânî Emiri Nasr b. Ahmed ve Kardeşi İsmail Arasında Yapılan Tevâvis Savaşı ve Sonuçları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII, 204-221.
- Duman, A. (2012). Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (II), 531-553.
- Duman, A. (2013). *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Fasîh Hâfî. (1384). *Mücmel-i Fasihî*. Seyyid Muhsin Nacî Nasrâbâdî (Tash. ve Tah.). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Mahmud. (1327). *Târîh-i Gerdîzî/Zeynü'l-Ahbâr*. Mîrza Muhammed Hân Kazvînî. (Tah.). Tahran.
- Göksu, E. (2011). Târîh-i Güzîde'ye Göre Sâ mânîler. *Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, II. 151-174.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî. (2018). *Târîh-i Güzîde*. Öztürk, M. (Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Humâmüddîn el-Hüseyinî. (1380). *Târîhu Habîbi's-Siyer fî Ahbâri Erâdi'l-Beşer*, II, İran: İntişârât-ı Hayyâm.
- Hudûdü'l-Âlem*. (2008). Duman, A. – Ağarı, M. (Çev.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Huncan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yay.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. (1987). *el-Kâmil fî't-Târîh*. Dukâk, M. Y. (Tah.) Beyrut.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir. (1397). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*. Abbas, İ. (Tahk.). Dar-u Sadr, Beyrut.

- Kafesoğlu, İ. (1977). Mahmud Gaznevî. *İslâm Ansiklopedisi*, VII. İstanbul: MEB Yay. 173-183.
- Cüzcânî, Maulânâ Minhâj-ud-Dîn, Ebu Umar-ı Usmân. (1881). *Ta-bakât-ı-Nâsırî, A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia*. I. New Delhi: Bibliotheca Indica Series.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Merçil, E. (1996). Gazneliler. *İslâm Ansiklopedisi*, XIII. İstanbul: TDV Yay. 480-484.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *İslâm Ansiklopedisi*, XXVII. Ankara: TDV Yay. 362-365.
- Merçil, E. (2009). Sebüktegin. *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI. İstanbul: TDV Yay. 262-263.
- Mîrhând, Hümâmüddîn Muhammed b. Hândşâh b. Mahmûd. (1959). *Târîhu Ravzati's-Safâ*, IV. Tahran: Hayyam Yay.
- Nerşahî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer. (1993). *Târîhu Buhârâ*. Bedevî, E. A.-et-Tarâzî, N. M. (Tah.). Kahire: Dâru'l-Maârif.
- en-Narşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer. (2013). *Târîh-i Buhârâ*. Göksu, E. (Çev.). Ankara: TTK.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. (1988). el-Ensâb. Ömer el-Bârûdî. (Takd. ve Ta'lik) Beyrut: Dâru'l-Cinân.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullâh. (2013). *Mirâtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*. Lübnan: Risâletü'l-İlmiyye.
- Usta, A. (2007). *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Usta, A. (2009). Sâmânîler. *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI. İstanbul: TDV Yay. 64-68.
- Utbi, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdi'l-Cebbâr. (2004). *el-Yemîni. İhsân Zünûn es-Sâmîrî*. (Şerh ve Tah.). Beyrut: Dâru't-Talîa.
- Al-Utbi. (1858). *The Kitab-ı Yamını*. Reynolds, J. (İng. Çev.). London: Ex Oriente Lux.
- Yâkût el-Hamevî er-Rûmî. (1993). *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*. V, Abbas, İ. (Tah.). Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî.
- Yazıcı, T. (1992). Bel'amî Ebu Ali. *İslâm Ansiklopedisi*, V. İstanbul: TDV Yay.